

γονός, αλλά ένα άλλο, τό γεγονός τῆς αὐτονομίας τῆς συνειδήσεως. Ἡ διαφορά μας λοιπόν μέ τόν ἱστορικό ὕλισμό εἶναι ὅτι, ἐνῶ ἐκεῖνος θεωρεῖ τήν ἱστορία ἀπλό προϊόν τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων / πού εἶναι κατ' αὐτόν ἀπλή προέκταση τῆς φύσεως, τουναντίον ἐμεῖς, ἐπειδή νοοῦμε ὡς τή δημιουργική ἀρχή τῆς ἱστορίας τή συνειδηση καί τήν ἐλευθερία της, δέν μιλάμε μονάχα γιά φυσικούς ἀγῶνες μέσα στήν ἱστορία, πού κανείς λογικός ἄνθρωπος δέν θά τούς ἀμφισβητήσῃ ποτέ, ἀλλά καί γιά πνευματικούς ἀγῶνες ἀνεξάρτητα ἀπό τήν οἰκονομική ζωή. Ἡ ἀξίωση ὅτι στήν ἱστορία ὑπάρχουν μόνον φυσικοί νόμοι καί δέν ὑπάρχουν αἰτήματα τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀύθαιρετη.

Τί εἶναι σκοπός μέσα στήν ἱστορία τό καταλαβαίνει κανείς μονάχα ἂν γυρίσῃ καί ἰδῇ τόν ἑαυτό του, καί ἰδίῃ τήν ἴδια του τή ζωή, γιατί ἱστορία εἶναι ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀνθρωπότητας. Ὅπως μιά πράξη τῆς ζωῆς μου, λ.χ. ἡ ἀπόφαση πού πέρνω νά συμβάλω στήν πραγματοποίηση μιᾶς πολιτικῆς ἰδεολογίας, διαφέρει ἀπό ὁποιοδήποτε φυσικό γεγονός μέ τόν σκοπό της, ἔτσι καί ἡ ἱστορία γενικά διαφέρει ἀπό τή φύση μέ τό νόημά της, μέ τόν σκοπό της. Ὅλα τά ἔργα τῆς ἱστορίας ἔχουν νόημα καί τά διέπει σκοπός καί ἂν ἀκόμα εἶναι σφαλερά. Ἰδέσ ἕνα φυσικό ἔργο, ἕνα βράχο. Αὐτός ὁ βράχος εἶναι ὅ,τι βλέπεις, βαθύτερο νόημα δέν ἔχει. Ἄν ζητήσῃς νά ἐμβαθύνης σ' αὐτόν, θά φθάσῃς μόνον στό νά διακρίνης τά στάδια τῆς γενέσεως του, θά παρακολουθήσῃς τή γεωλογική καί γεωφυσική του γένεση, ἄλλο νόημα μέσα του δέν θά εὔρης. Θά ὑπολογίσῃς ἀκόμα τό βάρος του, καί θά καταμετρήσῃς τόν γεωμετρικό του ὄγκο· ἐπειτα θά προχωρήσῃς στή χημική του σύστασης τήν ἀνάλυση. Ἰδέσ ἀπό τό ἄλλο μέρος ἕνα δράμα τοῦ Λίσχύλου. Εἶναι γεμάτο ἀπό νόημα, γεμίζει τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου μέ τό

νοημά του και τώρα ακόμα ύστερα από δυόμισυ χιλιάδες χρόνια. Ένα δράμα δεν υπάρχει μόνον, όπως υπάρχει ένας βράχος, αλλά αξίζει. Σ'αυτή τήν αξία έγκειται ακριβώς ο σκοπός του, τούδέ σκοπό τον κατανοώ και δεν τον δέχομαι απλώς, όπως δέχομαι ένα φυσικό γεγονός. Το φυσικό γεγονός το υπάγω πάντοτε σ'ένα γενικό νόμο, ενώ το ιστορικό γεγονός το έννοώ πάντοτε ως αξία.

Είτε ένα υλικό, είτε ένα πνευματικό έργο πραγματώνω, είτε φροντίζω για την καλλιέργεια τής γής, είτε για την καλλιέργεια τής ψυχής, ο σκοπός που ένυπάρχει και στό ένα και στό άλλο έργο, όσονδήποτε ειδικός και αν είναι, άμα έξετασθῆ από τήν άποψη τής φιλοσοφίας τής ιστορίας και τής φιλοσοφίας του πολιτισμοῦ, είναι ο ίδιος. Και μέ τό πρώτο και μέ τό δεύτερο έργο αποκτώ συνείδηση του έαυτοῦ μου. Σκοπός βαθύτερος τής ιστορίας και του πολιτισμοῦ είναι τό πώς νάρθη ο άνθρωπος σέ συνείδηση του έαυτοῦ του. Και μέ τή ροπή του προς τά έξω, προς τό υλικό περιεχόμενο του κόσμου, τό σώμα και τή φύση, και μέ τήν έμβάθυνση προς τά μέσα, προς τή συνείδησή του, τον ίδιο σκοπό επιδιώκει ο άνθρωπος ή τουλάχιστον στό ίδιο αποτέλεσμα καταλήγει. έρχεται σέ συνείδηση του έαυτοῦ του. "Αν έξετάσωμε λ.χ. ένα τεχνικό έργο από τήν άποψη του άμέσου σκοποῦ που έχει, θά περιορισθοῦμε νά εἰποῦμε, ὅτι έξυπηρετεῖ ώρισμένες ανάγκες του ανθρώπου." Αν ὅμως τό έξετάσωμε από τήν άποψη του σκοποῦ μέ τον ὁποῖον έχει νά κάμη ή φιλοσοφία του πολιτισμοῦ, θά εἰποῦμε; ὅτι τό έργο αυτό είναι δειγμα τής αυτοσυνειδησίας του λαοῦ που τό έδημιούργησε και παριστάνει τον σταθμό τής αυτοσυνειδησίας που είχε ο λαός αυτός. Η θέσπιση ενός νόμου μέσα στην πολιτεία, ή εφαρμογή του και τ'αποτελέσματά του δείχνουν επίσης τον βαθμό τής αυτοσυνειδησίας του λαοῦ που αποτελεί τήν πολι-

τεία. Μέ αυτούς τούς σκοπούς, υλικούς και πνευματικούς, θέτει πράγματι ἡ συνείδηση τόν ἑαυτό της. Τουναντίον ἐφ' ὅσον μένει στή φυσικότητα, ἐφ' ὅσον περιορίζεται στήν ἀπόλαυση τῶν καρπῶν τῆς φύσεως καί δέν τήν κεντάει ὁ στοχασμός νά θέσῃ σκοπούς, ἡ συνείδηση δέν εἶναι ἀκόμα συνείδηση ἱστορική ἢ συνείδηση πολιτισμοῦ, γιατί ἱστορία ἢ πολιτισμός εἶναι τό ἴδιο.

Ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἱστορικό ὄν μόνον, ὅταν δῆ τόν ἑαυτό του μέσα στόν κόσμο ὡς συνείδηση, τόν δέ κόσμο ὡς πρόβλημα αὐτῆς τῆς συνειδήσεως. Τί θά εἰπῆ αὐτό; Για νά νοήσῃ κανεῖς αὐτό πρέπει νά καταλάβῃ τί εἶναι συνείδηση. Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἐκεῖνο πού ἰσχυρίζονται οἱ υλιστές, οὔτε ἐκεῖνο πού διατείνονται οἱ παλιοί μεταφυσικοί, ἀλλά κάτι διαφορετικό. Ὁ υλισμός ἰσχυρίζεται πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλή συνέχιση τοῦ φυσικοῦ ἔργου ὄχι μόνον ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τόν ὀργανισμό του, ἀλλά καί ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τούς πνευματικούς του σκοπούς.

Γιατί νά καταφύγω ὅμως στό δογματισμό τοῦ υλισμοῦ γιά νά δῶ τί εἶναι καί νά μήν ἐμβαθύνω στά ἔργα μου, εἴτε πρακτικά, εἴτε θεωρητικά, καί ἀπ' ἐδῶ νά σχηματίσω κρίση γιά τόν ἑαυτό μου; Γιατί νά μήν ξεκινήσω ἀπό τούς σκοπούς πού θέτω καί ἐκτελῶ καί νά ἀνατρέχω σέ δόγματα πού εἶναι φραγμοί γιά τήν ἐλεύθερη καί κριτική σκέψη; Ὅποιαδήποτε καί ἂν ἀναλύσω ἀπό τίς πράξεις μου καί τίς σκέψεις μου, θά ἰδῶ, ὅτι ἐκεῖνο πού τήν διακρίνει, εἶναι, ὅτι εἶναι συνειδητή ἐνέργεια, δηλαδή μέ νόημα καί σκοπό πού κατανοῶ. Συνείδηση λοιπόν εἶναι ἡ ἐνέργεια πού ἔχει νόημα καί πού πραγματώνει σκοπούς. Ἡ πραγμάτωση αὐτῶν τῶν σκοπῶν γίνεται μέσα σ' αὐτόν τόν κόσμο καί μέ αὐτόν τόν κόσμο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ περιεχόμενο γιά τή συνείδηση. Συνείδηση καί κόσμος εἶναι δύο ποσά ἴσα - ἐφ'

ὅσον ἐπιτρέπεται νά μιλήσωμε ποσοτικά γιά πνευματικά γεγονότα - πού ἐλαττώνονται καί αὐξάνουν ἀμοιβαῖα.

6. Οἱ σκοποὶ τῆς ἱστορίας.

Σύμφωνα μέ τ' ἀνωτέρω οἱ σκοποὶ τῆς ἱστορίας δέν μποροῦν νά ναι διαφορετικοί ἀπό τοὺς σκοποὺς τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν τώρα παρατηρήσω βαθύτερα τόν ἑαυτό μου, θά ἰδῶ ὅτι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἑαυτοῦ μου μοιράζεται σέ πολλές κατευθύνσεις, θά ἰδῶ ὅτι ἡ συνειδησί μου εἶναι ἓνα σύστημα ἀπό σκοποὺς. Οἱ πολλοί ὅμως αὐτοὶ σκοποὶ, ὅσονδήποτε καί ἂν ἀκολουθοῦν δικούς τους δρόμους, δέν εἶναι δυνατόν νά ἐννοηθοῦν ὀλότελα χωριστά ὁ ἓνας ἀπό τόν ἄλλον, ὅπως δέν εἶναι χωριστοί οἱ σκοποὶ πού ἔχουν τά μέλη τοῦ σώματος, ἀλλά ὑφίστανται ὡς σκοποὶ μόνον μέσα στό συνθετικό γεγονός τῆς συνειδήσεως, ὅπως τά μέλη τοῦ σώματος ὑφίστανται ὡς σκοποὶ μέσα στό συνθετικό γεγονός τῆς ζωῆς, τοῦ ὀργανισμοῦ. Οἱ σκοποὶ αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἓνα ὅλον, τόν πολιτισμό ἢ τήν ἱστορία, τό κατ' ἐξοχήν σύνθετο αὐτό γεγονός τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, πού παριστάνει πάντοτε τόν βαθμό τῆς αὐτοσυνειδησίας του.

Στούς σκοποὺς αὐτοὺς ἀναλογοῦν ἐνέργειες τοῦ συνειδέναί, οἱ ὁποῖες δέν συνυπάρχουν ἀπλῶς μέσα στή συνείδηση, ἀλλά ἀλληλοεπιδρῶνε ἢ μιά ἐπάνω στήν ἄλλη, ἀλληλοπεριορίζονται καί ἀνταγωνίζονται ἢ μιά τήν ἄλλη. Στόν ἀνταγωνισμό αὐτόν ἔγκειται ἡ καθαυτή ζωή τοῦ συνειδέναί, ὅπως στόν ἀνταγωνισμό πού ὑπάρχει μεταξύ ἐγρήγορης καί ὕπνου στηρίζεται ἡ διατήρηση τῆς ζωῆς. Ὁ ἀνταγωνισμός αὐτός προέρχεται ἀπό τήν τάση πού ἔχει κάθε ἐνέργεια τοῦ συνειδέναί ἀπό μερική πού εἶναι νά γίνεταί γενική, νά θέλη νά ἐπικρατήσῃ σ' ὅλη τή συνείδηση. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ συνειδέναί ἔχουν τήν τάση πρὸς τή γενικότητα καί τήν ἀπολυταρχία. Ἐπειδὴ δέ ὅλες τελνοῦν νά ἐπικρατή-

σουν, γι' αυτό κατά τήν τάση αυτή άλληλοπεριορίζονται. Στόν
άλληλοπεριορισμόν αυτόν έγκειται τό γεγονός του πολιτισμοῦ
καί τῆς ἱστορίας, γιὰτί ἱστορία καί πολιτισμός δέν εἶναι ἡ
έπικράτηση μιᾶς ἐνέργειας τῆς συνειδήσεως, ἀλλά ἡ ταυτόχρονη
ἀνάπτυξη ὄλων.

Ἡ συνείδηση, ἐπειδή εἶναι ἀπόλυτα συνυφασμένη μέ τόν ὀργανισμό καί τή ζωή καί ὑπάρχει ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ζωή, ἔχει τήν τάση νά ἐκμεταλλεύεται τά δεδομένα του ὑλικοῦ κόσμου. Ἡ ἐκμετάλλευση αὐτή γίνεται μέ τήν ο ἰ κ ο ν ο μ ι κ ῆ καί τ ε χ ν ι κ ῆ ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδηση χαρακτηρίζεται βασικά μέ τήν ἰκανότητα πού ἔχει νά κυριαρχεῖ γνωστικῶς καί σέ ὅ,τι συγτελεῖται γύρω της. Τή βασική αὐτήν ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως τήν λέμε ἐ π ι - σ τ ῆ μ ῆ.

Ἡ συνείδηση, ἐπειδή ὑπάρχει ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τό κοινωνικό σύνολο, γιά νά ζήση καί ν' ἀναπτύξη ὅλες της τίς ἐνέργειες τρένει καί τήν ἐνέργεια αὐτή τῆς συνειδήσεως τήν ὀνομάζομε π ο λ ι τ ι κ ῆ.

Ἡ συνείδηση δέν χαρακτηρίζεται μονάχα ἀπό τήν γνωστική ἐνέργεια μέ τήν ὁποία κυριαρχεῖ λογικῶς τά δεδομένα μέσα της καί ἔξω της, ἀλλά διέπεται καί ἀπό τήν τάση νά ἐξιδανικεύη τά στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας καί τῆς ἐσωτερικῆς της ζωῆς, νά τά μορφώνη καλλιτεχνικῶς, καί νά τά ἀκεραιώνη αἰσθηματικά καί γενικά νά ἐκφράζη τό εἶναι της αἰσθητικά. Ἡ βασική αὐτή ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως ὀνομάζεται τ ε χ ν ῆ.

Ἡ συνείδηση στή μόνωσή της μέσα στόν κόσμο ἔχει τήν τάση νά ἐκτείνεται συναισθηματικά πρὸς κάθε τι πού ζῆ γύρω της, νά τό ἀγκαλιάζη ὡς συγγενικό της πλάσμα καί νά τό συνενώνη μέ ὅλη τή γένεση, φυσική, ἱστορική, ψυχολογική καί καθ'αυτό πνευματική καί ἔτσι νά σβύνη τίς διαφορές πού χωρίζουν τά ὄντα

βυθίζοντάς τα ὅλα μέσα στό συναίσθημα. "Ἔτσι καθαγιάζονται ὅλα, ἀγαθά καί ἀμαρτωλά, ὑψηλά καί ταπεινά, ἄξια καί ἀνάξια, ὅλοι οἱ χώρισμοί πέφτουν καί ὁ κόσμος γίνεται ἓνα μέ τή συνείδηση (ἓν καί πᾶν). Τήν ἐνέργεια αὐτή τῆς συνειδήσεως καλοῦμε θρησκεία.

Τέλος ἡ συνείδηση, ἀφοῦ ἀποχτήσῃ σαφήνεια γιά τήν ὑπαρξή της κι' ἀρχίσῃ νά ξεχωρίζῃ τοὺς σκοπούς, τοὺς ὁποίους θέτει καί κάλλιεργεῖ, ἀρχίζει νά γυρίζῃ στόν ἑαυτό της καί νά ἐρωτᾷ ποιά εἶναι τό νόημα ὅλων αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν καί ὅλων αὐτῶν τῶν σκοπῶν καί ποιά εἶναι ἡ θέση της μέσα στόν κόσμο. Μέ τήν ἐρώτηση αὐτή ἡ συνείδηση γίνεται φιλοσοφική.

* Θά μπορούσαμε λοιπόν νά εἰποῦμε ὅτι ἡ οἰκονομία, ἡ τεχνική, ἡ ἐπιστήμη, ἡ πολιτική, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία εἶναι οἱ βασικές ἐνέργειες τοῦ συνειδέναί στίς ὁποῖες ἀνταποκρίνονται οἱ θεμελιακοί σκοποὶ τῆς ζωῆς, ἡ ἀπλούστερα ἡ συνειδητή ζωὴ ἐκδηλώνεται καί ὑπάρχει ὡς οἰκονομία, τεχνική, ἐπιστήμη, πολιτική, τέχνη, θρησκεία καί φιλοσοφία. *

Ὁ ἀνταγωνισμός, πού ἀποτελεῖ τό κύριο γνώρισμα τῆς ἱστορίας καί τοῦ πολιτισμοῦ, διαδραματίζεται μεταξύ αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν, ἡ πάλι γίνεται μεταξύ τῶν σκοπῶν αὐτῶν καί γιά τοὺς σκοπούς αὐτούς, γιατί ὅλοι μαζί ἀποτελοῦν τό σύνθετο γεγονός τῆς συνειδήσεως καί τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ ἱστορία εἶναι ἡ τελεολογική ἀνάπτυξη τῆς συνειδήσεως.

Κάθε ἐνέργεια δέν εἶναι μονάχα εἰδική, ἀλλά καί καθολική. Ἐἴτε οἰκονομικά, εἴτε τεχνικά, εἴτε ἐπιστημονικά ἐκδηλώνεται ἡ συνείδηση φανερώνεται ὁλόκληρη. Γι' αὐτό μιὰ αἰγυπτιακὴ πυραμίδα, ἂν καί εἶναι τεχνικό ἔργο, δέν μᾶς φανερώνει μόνον τήν τεχνική ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἀλλά καί ὅλες τῆς ἄλλες ἐνέργειες, τήν οἰκονομική, τήν ἐπιστημο-

νική, καλλιτεχνική, θρησκευτική κ.λ.π. Ἡ πυραμίδα μᾶς δείχνει τή δύναμη τῆς βασιλείας (πολιτική), τήν θρησκεία καί τήν τέχνη καθώς καί τόν καθολικό τρόπο κατά τόν ὁποῖον ἀντίκρουσαν τή ζωή οἱ Αἰγύπτιοι, δηλαδή τή φιλοσοφία τους. Ἐπίσης μία δημηγορία τοῦ Θουκυδίδη μᾶς παρέχει τήν εἰκόνα ὀλόκληρης τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων καί ὄχι μόνον τῆς πολιτικῆς δράσεως των.

Ὁ ἱστορικός ὑλισμός ὁμιλεῖ γιά διαλεκτική τῆς ἱστορίας καί ἐννοεῖ μ' αὐτό τόν ἀνταγωνισμό πού γίνεται γιά τά ὑλικά συμφέροντα. Ἡ ἀληθινή διαλεκτική συνίσταται στόν ἀνταγωνισμό μεταξύ τῶν σκοπῶν πού θέτει ἡ ἱστορία καί πού εἶναι μαζί ὑλικοί καί πνευματικοί, καί ὄχι στόν ἀνταγωνισμό ἀπλῶς τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἱστορία δέν εἶναι ἀπλή διαλεκτική τῆς ὕλης, δηλαδή ἓνα ἀναγκαῖο ξετύλιγμα τῶν μορφῶν τῆς ὕλης, ἀλλά μία τελεολογική ἀνάπτυξη τῆς συνειδήσεως καί μ' αὐτό μία τελεολογική ρύθμιση τῆς ὕλης πού περιβάλλει τή συνείδηση.

Ἐπάρχουνε στιγμές στή ζωή τῆς ἀνθρωπότητας πού ἀπό ὀργανικές ἐπαναστάσεις πού γίνονται μέσα στό σῶμα τῆς ἱστορίας θολώνεται τόσο πολύ ἡ πνευματική ὄραση τῶν ἀνθρώπων πού δέν βλέπουν κανένα ἄλλο σκοπό ἀπό τόν καθαρά ὑλικό. Πιστεύουμε τότε οἱ πλεῖστοι, ὅτι μία καί μόνη ἐνέργεια διέπει τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ οἰκονομική, καί ὅτι γι' αὐτή μονάχα γίνονται οἱ ἀγῶνες. Εἰς αὐτήν τή θόλωση τῶν πνευμάτων συντελεῖ ἑξαιρητικά καί τό γεγονός, ὅτι στήν ἀντίληψη τῶν πολλῶν ὑποπτεύουν κυρίως οἰκονομικές ἐπαναστάσεις, καί οἱ οἰκονομικές ἀξίες, γιατί γιά τίς ἄλλες ἐπαναστάσεις, πού γίνονται στό καθαρά πνευματικό πεδίο καί γιά τίς ἀξίες πού τίς ρυθμίζουνε, δύσκολα παίρνουν εἶδηση οἱ πολλοί. Πράγματι ὅμως δέν ὑπάρχει καμμιά γερή ἐπανάσταση μόνον οἰκονομική, γιατί πολύ πρὶν φθάση ἓνας λαός στήν οἰκονομική ἐπανάσταση ἔχει ἤδη ἐπαναστα-

τήσει ψυχικά καὶ πνευματικά.

7. Οἰκονομία καὶ τεχνική

Μέ τήν οἰκονομία καὶ τήν τεχνική ἐξασφαλίζεται τό ὑλικό ὑπόβαθρο τῆς ἱστορίας, γιατί μ' αὐτές θεραπεύονται καὶ ἱκανοποιοῦνται οἱ ὑλικές ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, πού εἶναι φυσικές ἀνάγκες. Ἡ ἱκανοποίηση τῶν φυσικῶν αὐτῶν ἀναγκῶν γίνεται μέ ὠρισμένες μορφές τῆς ὕλης.

Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική, ἂν καὶ χρησιμεύουν γιά τήν ἱκανοποίηση φυσικῶν ἀναγκῶν, δέν εἶναι οἱ ἴδιες φυσικές ἀνάγκες, ἀλλά εἶναι πνευματικές ἐνέργειες πού ἐπιδιώκουν ὑλικούς σκοπούς. Ἡ συνείδηση, ὄντας ἀπόλυτα συνυφασμένη μέ τήν ὕλη, θέτει ὡς σκοπό τήν καλλίτερη ἱκανοποίηση τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν. Ἡ θέση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ εἶναι μιά πράξη τῆς συνειδήσεως. Εἰς τήν ὑπηρεσία αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ δουλεύουν ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική. Τό πνεῦμα ὑπηρετεῖ ἐδῶ τήν ὕλη, ἢ μάλλον τή ζωή. Ἐξ ἄλλου δέν θά ἦταν δυνατόν νά φθάσωμε στήν πραγματική ἐκμετάλλευση τῆς ὕλης, ἂν δέν εἴχαμε πνεῦμα. Δέν θά μπορούσαμε νά φθάσωμε οὔτε στή δημιουργία οἰκονομίας καὶ τεχνικῆς. Ὅπως τό πνεῦμα βοηθάει γιά νά ἐκμεταλλευθοῦμε τήν ὕλη, ἔτσι καὶ ἡ ὕλη βοηθάει γιά νά ἀναπτύξωμε τό πνεῦμα. Ἡ σχέση τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων εἶναι ἀμοιβαία. Λογικά τό πρῶτον κινοῦν εἶναι βέβαια τό πνεῦμα, ἐμπειρικά ὡς τό πρῶτον κινοῦν παρουσιάζεται ἡ ὕλη. Πνεῦμα καὶ ὕλη εἶναι τῷ ὄντι ἀχώριστα. Ὑλική ἀνάγκη καὶ τελεολογική τῆς ἱκανοποίησης εἶναι ταυτόχρονα.

Ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική ὑπάρχουν ὄχι μονάχα ἐπειδὴ ἔχομε φυσικές ἀνάγκες, πού πρέπει νά ἱκανοποιηθοῦν, ἀλλά καὶ διότι ὑπάρχει συνειδητή ἐνέργεια, πού μπορεῖ νά τίς ἱκανοποιήσῃ τελεολογικά, γιατί ἡ οἰκονομία καὶ ἡ τεχνική δέν εἶναι

ἀπαραίτητα για να φθάσουμε στην καλλίτερη ικανοποίηση των υλικών αναγκών.

Είναι αναμφισβήτητο, ότι από την ικανοποίηση αυτών των αναγκών εξαρτάται και η πραγμάτωση των άλλων σκοπών της ιστορίας. Επειδή η συνείδηση υπάρχει εκεί, που υπάρχει σωμα, οργανισμός, και επειδή ο οργανισμός έχει ανάγκες υλικές, γ' αυτό ιστορία και πολιτισμός μπορούν να υπάρξουν μονάχα εκεί όπου ικανοποιούνται αυτές οι ανάγκες. Όταν όμως λέμε ότι ιστορία και πολιτισμός μπορούν να υπάρξουν μόνον εκεί, όπου ικανοποιούνται οι υλικές ανάγκες, δεν εννοούμε ποτέ, ότι κατ'ανάγκην, όπου ικανοποιούνται οι υλικές ανάγκες, υπάρχει πολιτισμός και ιστορία, γιατί οι υλικές ανάγκες ικανοποιούνται και στον καλούμενο φυσικό άνθρωπο και σε πρωτόγονους λαούς και στάζωα.

Ιστορία και πολιτισμός υπάρχουν μονάχα εκεί, όπου οι υλικές ανάγκες ικανοποιούνται με οίκονομία και τεχνική, δηλαδή εκεί, όπου ο άνθρωπος εκτελώντας μέσα του μία πνευματική ενέργεια, θέτει ως ενσυνείδητο σκοπό την ικανοποίηση αυτών των αναγκών. Από τη φύση υπάρχουν μέσα στον άνθρωπο ανάγκες υλικές ως δεδομένα. Με την οίκονομία και την τεχνική τα δεδομένα αυτά ρυθμίζονται, ταχτοποιούνται, ήμερώνονται. Εδώ μέσα σ' αυτές τις υλικές ανάγκες ρίχνει η συνείδηση τις πρώτες της ρίζες και από τις ρίζες αυτές εξαρτάται η δυναμικότητα που θάχρη ένας πολιτισμός. Όσο τελειότερα (σκοπιμότερα, τελεολογικότερα) βυθίζεται η συνείδηση στην ύλη, τόσο καλλίτερα θά μπορεί να διαμορφώνη και ν' αναπτύξη και τις άλλες ενέργειες, γιατί τό βύθισμα αυτό στην ύλη είναι ένα πνευματικό γεγονός. Όταν λοιπόν αυτό τό πνευματικό γεγονός, που είναι πρωταρχικό, έχη βάθος, δηλαδή δείχνη την τελεολογική δυναμικότητα της συνεί-

δήσεως για τόν υλικό κόσμο, άντανακλᾶ κατ' άνάγκην καί τήν τελεολογική δυναμικότητα τῆς συνειδήσεως για τόν πνευματικό κόσμο.

Συνήθως διακρίνομε έσωτερικό καί έξωτερικό πολιτισμό, καί όταν λέμε έξωτερικό έννοοῦμε τήν οίκονομία καί τήν τεχνική, έσωτερικό δέ τήν τέχνη, έπιστήμη, πολιτική, θρησκεία καί φιλοσοφία. Τό έρώτημα είναι, άν πράγματι είναι δυνατόν νά χωρισθοῦν οί ενέργειες αυτές τόσο ριζικά σέ δύο διαφορετικούς κόσμους. Σύμφωνα μέ όσα είπαμε παραπάνω έκεῖ, όπου υπάρχει τό ένα υπάρχει καί τό άλλο, έκεῖ, όπου υπάρχει τελεολογική πλήρωση τῶν υλικῶν άναγκῶν καί όχι απλῶς φυσική έκεῖ κατ' άνάγκην υπάρχει ταυτόχρονα ιστορία καί πολιτισμός, δηλαδή ή τέχνη κτλ. Μά θά είπῃ κανείς, ότι τό παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς είναι έναντίον τοῦ ισχυρισμοῦ αὐτοῦ. καί τό παράδειγμα τῆς Ρωσίας, άν καί είναι ακόμα άδιαμόρφωτο, καί αὐτό έν τούτοις παρέχει τίς πιθανότητες νά διαφεύση αὐτόν τόν ισχυρισμό. Είναι αλήθεια ότι στήν Ἀμερική έχομε επικράτηση τῆς οίκονομίας καί τῆς τεχνικῆς. Ὑπάρχει δηλαδή έδῶ τελεολογική πλήρωση υλικῶν άναγκῶν. Πῶς έγινε αὐτή, άν δεχθοῦμε ότι ή Ἀμερική δέν έχει έσωτερικό πολιτισμό; Ἰσχυρίζομαι ότι για νά γίνει αὐτή ή ανάπτυξη τῆς οίκονομίας καί τῆς τεχνικῆς έπρεπε νά υπάρχουν ὠρισμένα πνευματικά στοιχεία, τά οποῖα αποτελοῦν τήν πνευματική κατάβολή τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ βασική ιδέα, ή οποία κινεῖ τό πνεῦμα τῆς Ἀμερικῆς, είναι ή ιδέα τῆς έλευθερίας. Επίσης ή Εὐρώπη δέν έπαυσε ποτέ νά τρέφῃ πνευματικά τήν Ἀμερική. Ὡς πρὸς τή Ρωσία ισχύει τό ἴδιο. Τό οίκονομικό πείραμα στή Ρωσία γίνεται μέ εὐρωπαϊκή φιλοσοφία. Ἡ δέ οίκονομική καί τεχνική εκμετάλλευση τῆς χώρας αὐτῆς άρχισε μετά τήν επανάσταση μέ μηχανικούς καί αρχιτέκτονας Γερμανούς καί Ἀμερι-

κανούς, πού ἔφεραν μαζί τους καί τόν ἐσωτερικό τους πολιτισμό, τήν τέχνη τους καί τήν κοσμοθεωρία τους. Ὁ Μαρξ καί ἡ φιλοσοφία του εἶναι ὀργανικό προϊόν τῆς πολιτικῆς καί πνευματικῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης τοῦ 18ου καί τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἐπομένως ἡ οἰκονομική θεωρία τοῦ Μαρξ, ὅσονδήποτε καί ἂν ἀντιτίθεται στά καθεστῶτα, εἶναι γέννημα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Εἶναι ἐξ ἄλλου ἀναμφισβήτητο, ὅτι μπορεῖ καί γιά ἓνα καί γιά δύο αἰῶνες νά ἐπικρατήσῃ σ' ἓνα λαό ἢ καί σέ ὀλόκληρη τήν ἀνθρωπότητα ὁ ἐξωτερικός πολιτισμός. Αὐτό ὅμως εἶναι δεῖγμα παρακμῆς. Οἱ λαοί πού εἶχαν ἢ πού ἔχουν μονάχα ἐξωτερικό πολιτισμό, ἐφ' ὅσον δέν μποροῦν νά τραφοῦν πνευματικά ἀπό ἄλλους, πεθαίνουν ἱστορικά. Ὡς πρὸς τό σημεῖο αὐτό συμφωνῶ ἀπόλυτα μέ τόν Spengler, ὁ ὁποῖος συνταυτίζει τόν ἐξωτερικό πολιτισμό (civilisation) μέ τήν παρακμή. Μόλις παύει τό πνεῦμα νά τρέφῃ τόν ἐξωτερικό πολιτισμό, ξεραίνεται, ὅπως ξεραίνεται ἡ φλοῦδα τοῦ δέντρου, πού γέρασε, καί πεθαίνει. Μόνον ἐφ' ὅσον τρέφεται ἀπό μέσα μπορεῖ νά σταθῇ ὁ ἐξωτερικός πολιτισμός. Ὁ ἓνας ἢ οἱ δύο αἰῶνες πού μπορεῖ νά ἐξακολουθήσῃ ἱστορικά νά ὑφίσταται ὁ ἐξωτερικός πολιτισμός, ὅπως συνέβη στήν ἑλληνιστική ἐποχή μέ τόν ἀρχαῖο ἑλληνικό πολιτισμό, εἶναι ὁ καιρός τοῦ ψυχομαχήματος.

Νόμος κάθε ἐνέργειας τῆς συνειδήσεως εἶναι, ὅπως εἶδαμε νάχη τήν τάση νά ἐπικρατήσῃ, ν' ἀφανίσῃ ὅλες τίς ἄλλες. Ὁ πολιτισμός, πού μπορεῖ νά πηγάζῃ ἀπό μιά τέτοια ἐπικράτηση, θά εἶναι μονομερῆς, θά εἶναι μονόπλευρος. Ἔτσι λ.χ. ὁ πολιτισμός, πού μπορεῖ νά πηγάζῃ ἀπό τήν ἐπανάσταση τῆς Ρωσίας, ἐφ' ὅσον βέβαια πετύχῃ τό πείραμα, ὅπως δείχνουν ὅλα τά σημάδια, θά εἶναι οἰκονομικός πολιτισμός. Ἐπειδή ὅμως ἓνας πολιτισμός γιά νά ὠριμάσῃ ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἑκατονταετη-

δες (γιατί οι λαοί δουλεύουν αιώνες για να βρουν την μορφή της ζωής τους, τον πολιτισμό), για αυτό δεν μπορούμε με βεβαιότητα ακόμα πότε να είπούμε για το είδικό παράδειγμα της Ρωσίας. Εκείνο που μπορούμε αναμφισβήτητα να ισχυρισθούμε είναι, ότι κατά τον οικονομικό πολιτισμό το πνεύμα του ανθρώπου περιορίζεται μονάχα στην ανάπτυξη της οικονομίας και της τεχνικής, όποτε οι άλλες του ενέργειες ατονούν ή αποχωνώνονται, ή χρωματίζονται και αυτές οικονομικά ή τεχνικά.

Αλλά μ' αυτό υποδουλώνεται τέλεια ο άνθρωπος, όσοδήποτε οικονομική και τεχνική υπεροχή κι' αν πετύχη επάνω στη φύση, στενεύονται τα όριά του και τοῦ κβρονται τα πνευματικά στερά και αυτό θα είπη, ότι αφαιρείται από τον άνθρωπο ή δυνατότητα όχι μονάχα να αναπτύξη τις άλλες του ενέργειες, αλλά, επειδή αυτές θα μένουν ανανάπτυκτες, τοῦ αφαιρείται και ή δυνατότητα να έσωτερικεύση και αυτό το γεγονός οικονομικής του και τεχνικής επιρροής επάνω στη φύση, γιατί κάθε έσωτερικεύση γίνεται με την τέχνη, την πολιτεία, την θρησκεία και τη φιλοσοφία, δηλαδή με τις αξίες εκείνες τοῦ πολιτισμοῦ που πηγάζουν από την αυτονομία τοῦ ανθρώπου. Με τον οικονομικό πολιτισμό ο άνθρωπος έπιπεδώνεται και αν κάποτε αισθανθῆ την ανάγκη να έσωτερικευθῆ, θα είναι καταδικασμένος ν' αποτύχη, γιατί δεν θαχη τ' απαραίτητα πνευματικά στοιχεία, θα γίνη ψυχικά δυστυχής, θα μένη με τον πόνο στην ψυχή και δεν θα ανερωθῆ.

Η αποκλειστική καλλιέργεια και ανάπτυξη της οικονομίας ή της τεχνικής έμποδίζουν την ανερωση τοῦ ανθρώπου, όπως ή αποκλειστική επικράτηση και καλλιέργεια της θρησκευτικής ενέργειας έμποδίζει την ολοκλήρωση τοῦ ανθρώπου, πράγμα που συνέβη στο Μεσαίωνα και συμβάλνει και σήμερα έκει, όπου υπάρχει ακόμα Μεσαίωνας. Καμιά αξία και κανένα ά-

γαθό του πολιτισμού δένμπορεῖ νά ἐξασκήσῃ ἀπολυταρχία ἐπά-
νω στίς ἄλλες οὔτε ἡ οἰκονομική ἀξία πού λατρεύεται σήμε-
ρα οὔτε ἡ θρησκευτική ἀξία πού ἐλατρεύονταν ἄλλοτε, γιατί
πολιτισμός ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει συντονισμός ἀ-
ξιῶν.

8. Ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία.

Ἄν καί ἡ οἰκονομία καί ἡ τεχνική ἀποτελοῦν σκοπούς, ἐν-
τούτοις δέν πρέπει ποτέ νά θεωρηθοῦν ὡς αὐτο-σκοποί καί
ἀπόλυτοι σκοποί, ἀλλά ὡς σχετικοί. Ὅτι ἡ τεχνική δέν μπο-
ρεῖ ποτέ νά ναι αὐτοσκοπός καταφαίνεται ἀπό τό γεγονός, ὅτι
γιά νά θεμελιώσῃ τόν ἑαυτό της ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ἐπιστή-
μη. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν οἰκονομία, διότι οἰκονομία
δέν εἶναι μονο ἐφηρμοσμένη ἀλλά καί θεωρητική. Ἄν λοιπόν
θεωρηθοῦν καί ἡ οἰκονομία καί ἡ τεχνική ἀπό τή σκοπιὰ τοῦ
γενικοῦ πολιτισμοῦ, πρέπει νά ἐννοηθοῦν ὡς ἀπλᾶ μέσα, πού εἶ-
ναι ἀπαραίτητα γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἄλλων αὐτο-σκο-
πῶν, τῆς τέχνης, ἐπιστήμης, πολιτείας, φιλοσοφίας κ.λ.π.
Ἡ τέχνη εἶναι καθαυτό σκοπός, δέν θεμελιώνεται μέ βοήθεια
ἄλλων πνευματικῶν ἀξιῶν, στηρίζεται στόν ἑαυτό της καί δέν
ἐπιδιώκει ἄλλους σκοπούς ἀπό τόν καθαυτό δικό της σκοπό,
νά φανερώσῃ τήν ὀμορφιά. Γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ὑπάρξῃ ἀλη-
θινή τέχνη πού νά ἐπιδιώκῃ πολιτικούς καί θρησκευτικούς
σκοπούς. Ἡ Παναγία στά χέρια τοῦ Ραφαήλου παύει νά ναι πρό-
σωπο θρησκευτικό καί γίνεται πρόσωπο καλλιτεχνικό. Ἡ ὀμορ-
φιά της δέν ἔχει καμμιά σχέση μέ τή θρησκεία· ἔτσι καί ὁ
σκλάβος στά χέρια τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου (Louvre) δέν ἔχει
καμμιά σχέση μέ τήν πολιτική δουλεία, ἀλλά εἶναι ἕνας δυ-
νατός καί ὀμορφος νέος. Ἡ Εὐα - ἕνα θρησκευτικό πρόσωπο -
εἶναι στά χέρια τοῦ Rodin μιά πεντάμορφη γυναῖκα μ' ὅλη τή

σαρκική όμορφιά καί μέ τήν άπλή προσπάθεια νά συγκαλύψη τό πρόσωπό της πιστεύοντας μ'αυτό πώς κρύβει τήν γύμνια της.

"Ήδη μέ τήν οίκονομία καί τήν τεχνική είναι ο άνθρωπος πνευματικόν όν, μέ τήν καθαυτό όμως έπιστήμη μπαίνει σ'ένα από τά κύρια κεφάλαια τής ιστορικής ζωής, γιατί μέ τή γνώση - γνώση είναι έπιστήμη - φθάνει στή συνειδητοποίηση του έαυτού του καί σκοπός δά τής ιστορίας είναι νάρθη ο άνθρωπος σέ συνείδηση του έαυτού του καί του κόσμου πού τον περιβάλλει. Ή γνωστική ενέργεια του ανθρώπου είναι καθαρά λογική, ενώ ή πρώτη ενέργεια, πού ρυθμίζεται κυρίως μέ τήν οίκονομία, είναι ενέργεια βιολογική. Λογικό χαρακτήρα έχει έπίσης καί ή πολιτική ενέργεια του ανθρώπου, γιατί ή βούληση μόνον άμα ρυθμισθῆ από τήν λογική γίνεται πολιτική. Τί σημαίνει ή λογική ενέργεια, ποιό είναι τό γνώρισμά της; Ο κόσμος τών έσωτερικών καί τών έξωτερικών γεγονότων, ή ποικιλία τών φαινομένων, φυσικών, ψυχικών καί ιστορικών, γίνεται άντικείμενο γνώσεως μόνον, άφού τακτοποιηθῆ μέ τό λογικό, δηλαδή ύπαχθῆ σέ λογικούς νόμους. Μέ τήν ύποταγή όμως αύτή στους νόμους τούς λογικούς τά φαινόμενα χάνουν τήν άτομικότητά τους, τή συγκεκριμένη τους μορφή καί αναγκάζονται νά μπούν σ'ένα άφηρημένο λογικό σχῆμα, λ.χ. στό νόμο τής αίτιότητας.

Τά δεδομένα του αίσθητου κόσμου πού μάς γεμίζουν τίς αισθήσεις, τό πλήθος τών έποπειών πού έχομε, ύπαγόμενα στον λογικό νόμο αποβάλλουν καί τήν είδικότητά τους καί τή μοναδικότητά τους, καί γίνονται, μέ τή λογική κυριαρχία, άπλά ποσά, άπλοϊ αριθμοί. "Έτσι, έπίσης ύποτάσσει ο πρακτικός νοός τά είδικά πάθη του έγώ σέ ήθικά αίτήματα, έτσι ύποτάσσει ο ήθικός νόμος τά ανθρώπινα πάθη. Οι πράξεις του ανθρώπου ρυθμίζονται μέ τον πολιτειακό νόμο κατά γενικό τρόπο. Τό Λογι-

κό, για να φθάση στη γνώση, αφαιρεί τις αίσθητες ποιότητες από τα πράγματα· ο πρακτικός, ήθικός νοῦς, για να πετύχη τήν ήθική τάξη, αξιώνει από όλους να συμμορφωθῶνε πρὸς αὐτούς.

Τὸ κύριο γνῶρισμα τῶν δύο αὐτῶν κόσμων καὶ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ τοῦ πρακτικοῦ (τοῦ ήθικοῦ) εἶναι, ὅτι δέν ἔχουν τέλος· οὔτε τὸ λογικὸ σταματᾷ πουθενά οὔτε ἡ ήθική πράξη τοῦ ἀνθρώπου φθάνει σέ κανένα τέλος, γιατί δέν ὑπάρχει κανένα σύστημα γνώσεων καὶ καμμιά σειρά πράξεων, πού νά ναι ἀπόλυτα. Αὐτό σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ μέ τήν ἐπιστήμη καὶ μέ τήν ήθική μένει μέσα στή σχετικότητα.

Ἡ σχετικότητα αὐτή καὶ τῆς γνώσεως καὶ τῆς πράξεως μπορεῖ νά ὑπερβληθῆ μονάχα μέ τήν τέχνη καὶ τή θρησκεία, δηλαδή μέ ὑπερλογικά στοιχεία. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ποτέ, ὅτι πρέπει ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ήθική νά ὑποδουλωθῶν στήν τέχνη καὶ στή θρησκεία. Ἐνῶ καμμιά πράξη καὶ καμμιά σειρά ἀπό πράξεις καὶ ἐνῶ καμμιά γνώση εἰδική καὶ κανένα σύστημα ἀπό γνώσεις δέν γεμίζει τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μέ γαλήνη, τουναντῶν ἡ τέχνη ἔχει τήν ἰκανότητα μέ ὁποιδήποτε εἰδικό φαινόμενον, καλλιτέχνημα, νά πλημμυρίσῃ τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἴδιο συμβάλνει καὶ μέ τή θρησκεία.

Στήν τέχνη καὶ στή θρησκεία συγχωνεύεται ὁ χωρισμός μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ αντικειμένου, μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κόσμου. Τὸ καλλιτέχνημα παριστάνει συνάμα καὶ τὸ ἄτομο καὶ τὸ γένος, καὶ τὸ εἰδικό καὶ τὸ γενικό. Ἡ ἔκφραση ἑνός πόνου, ὅταν γίνεται μέ τήν τέχνη, ἂν καὶ ἀναφέρεται σ' ἓνα εἰδικό, συγκεκριμένο πρόσωπο, ἐν τούτοις παριστάνει τήν ἔκφραση τοῦ πόνου γενικά. Ἔτσι καὶ ὁ θεός, πού τόν πλησιάζει ὁ ἄνθρωπος μέ τὸ συναίσθημά του, γαληγεύει τήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ συνείδηση μέ τήν τέχνη καὶ τή θρησκεία φθάνει, σέ μιὰ αὐτάρκεια, πού δέν μπορεῖ ποτέ νά τήν πετύχη μέ τή λογική της.

ικανότητα. 'Επειδή όμως ή ικανότητα έκείνη από τήν όποϊαν πηγάζουν καί ή τέχνη καί ή θρησκεία είναι ή διαισθητική, συναισθηματική, γι' αυτό θρησκεία καί τέχνη βρίσκονται σέ αντίθεση μέ τήν λογική, τήν έπιστήμη. Αυτό όμως δέν σημαίνει, ότι ή τέχνη καί ή θρησκεία συμφωνοῦν άναμεταξύ τους, γιατί ή μέν τέχνη έχει σκοπό νά παρουσιάση ό ρατά τήν όμορφιά, ή δέ θρησκεία έχει σκοπό νά φθάση μυστικά στήν ένωση ψυχής καί Θεού. Το μόνον σημείο είς τό όποϊον συναντῶνται είναι, ότι καί οι δύο φέρνουν τή συνείδηση στήν αύτάρκεια. "Ετσι δέν έχομε μονάχα τήν πάλη μεταξύ βιολογικής καί λογικής ενέργειας ή καί τήν πάλη μεταξύ λογικής καί διαισθητικής ενέργειας, αλλά καί τήν πάλη τής ίδιας τής διαισθητικής ενέργειας μέ τόν έαυτό της, έφ' όσον διχάζεται σέ τέχνη καί σέ θρησκεία. Τα είδη αυτά τής πάλης χαρακτηρίζουν τήν ιστορία.

"Όταν ή συνείδηση φθάση στό νά καταλάβη ποιά είναι τά στοιχεΐα αύτής τής πάλης, δηλαδή ποιές αντικειμενικές αξίες διέπουν τήν πάλη, ποιόν χαρακτήρα έχουν οι ενέργειες πού αντιστοιχοῦν στις αξίες καί κατά ποιό τρόπο επιδρά ή μία έπάνω στήν άλλη καί περιορίζει ή μία τήν άλλη, τότε ή συνείδηση φιλοσοφεΐ. "Όλες οι σκέψεις πού έκάναμε ως τώρα είναι φιλοσοφικές, γιατί είχαν άκριβώς τόν σκοπό νά δείξουν ποιά είναι ή σχέση τών αξιών πού διέπουν τήν ιστορία, ποιός είναι ό είδικός χαρακτήρας πού τις διακρίνει καί ποιά είναι ή πάλη άναμεταξύ των. "Ετσι θά μπορούσε κανείς νά είπῃ, ότι ή χρονικά τελευταία αξία τοῦ πολιτισμοῦ καί τής ιστορίας είναι ή φιλοσοφία, ή όποια έρχεται νά αναλύση τή σύνθεση γενέσεως καί νά έποπτεύση όλη τήν πορεία τής συνειδήσεως. Η φιλοσοφική σκέψη δέν στηρίζεται μονάχα στή λογική, αλλά καί στή διαισθητική ενέργεια τοῦ ανθρώπου, γιατί γιά νά μπορέ-